

Van Reynaert de Vos tot Tijn Uilenspiegel

11
v. Welck fregp/ vbat he gheprecten ende beuincen
hy hiet jonckte ftruts vanden kroonen. De
sen edelen Ridder beuinde Maguelonen
geen/ ende hy en waer niet beuinc van haer:
Op een tijt dat he hem op sijn kerange betrou-
de/ nam he voer hem eenige toumoyen te doey
inde stadt van Napelt om sijn kerange te hou-
nen/ om dat he te better soude meughen ver-
bruygen de gracie en liefde vande segoone Ma-
guelone/ ende hier op dede hy versuer an den
Koninc Maguelon/ die hem consenterde/
en dede voluerpen d'oes Koninkrijc van Na-
pelt/ en de omliiggende landey/ dat alle rid-
der die om d'et vrouwen wil wilden toumo-
yey/ souden op ont lief vrouwen d'arhin sep-
tember inde stae van Napelt sijn: die sijn vele
ridderen waeren die om d'et vrouwen wil wild-
den toumoyen. Ende ten kersten quam An-
beuinc brevede vanden Hertog van Savo-
ye die brevede vanden Marquis van Mant

PETER CUIJPERS

Van Reynaert de Vos tot Tijl Uilenspiegel

Op zoek naar een
canon van volksboeken,
1600-1900

WalburgPers

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS
VAN DE NEDERLANDSE BOEKHANDEL

Nieuwe Reeks, Deel XVI

Redactie

Dr. Yvonne Bleyerveld, dr. Helleke van den Braber,
dr. Marieke van Delft (voorzitter), dr. Jeroen Salman,
dr. Rietje van Vliet en drs. Linda IJpelaar (secretaris).

Deze uitgave kwam tot stand mede dankzij financiële steun van Stichting Frederik Mullerfonds, J.E. Jurriaanse Stichting, M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, Stichting De Gijselaar-Hintzenfonds

© 2014 Peter Cuijpers,
p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Afbeeldingen omslag: De mooie Reinaert-kop is van Piet Broos (1910-1964) voor uitgeverij Helmond (circa 1942).
Alle overige illustraties zijn ook in dit boek opgenomen.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoerd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Begeleiding namens de BGNB-redactie: dr. J.L. Salman

Lithografie: BFC Graphics & Design, Amersfoort
Omslagontwerp: Walburg Pers, Zutphen
Vormgeving binnenwerk: Andre Klijsen, Villa Y, Den Haag

ISBN 978.90.5730.182.7
NUR 680

Herkomst van de illustraties

De onderstaande bibliotheken hebben voor deze publicatie scans geleverd c.q. ons toegestaan scans te gebruiken:

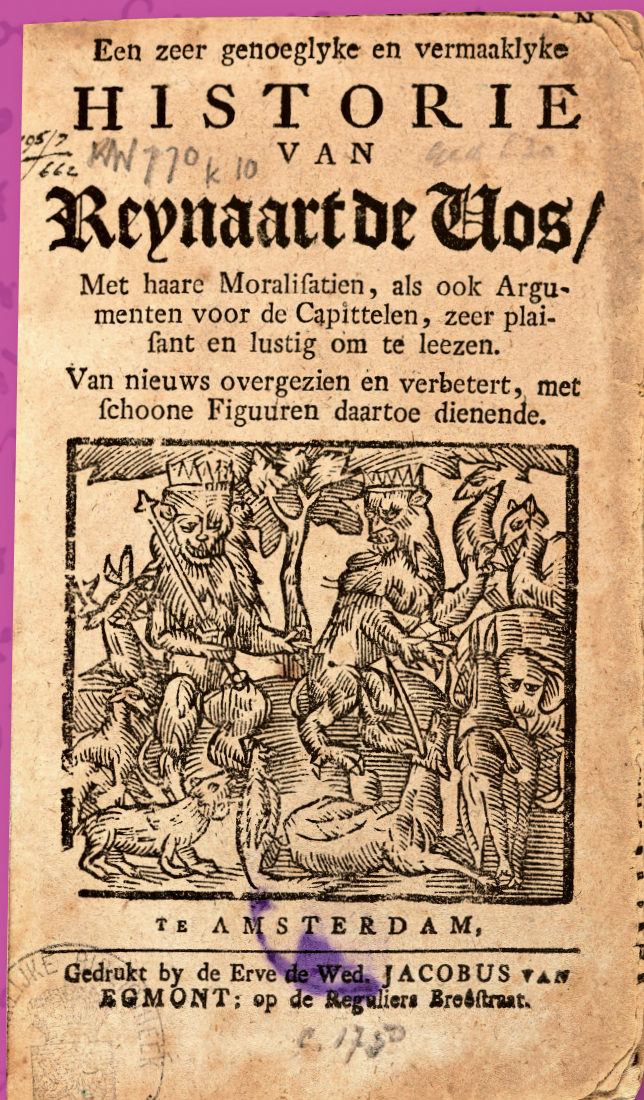
- **Koninklijke Bibliotheek Den Haag:**
Reynaert (770 K 10); Esopus (28 A 4); Helena (26 J 50); Helena, lied (11 B 12:53); Virgilius (503 E 45); Mandevyl (551 J 34); Compaaen (297 F 19); Margarieta (29 D 44); Valentijn (26 J 72).
- **Universiteitsbibliotheek Leiden:**
Helias (1058 F 32); Jan van Parijs (BKNOOG 160); Malegijs (BKNOOG 128); Seven wijsen van Rome (BKNOOG 125); Frederick van Jenuen (BKNOOG 115).
- **Bibliotheek Universiteit van Amsterdam:**
Fortunatus (O 60-142); Virgilius (O 60-199).
- **Gemeentebibliotheek Rotterdam:**
Destructie van Jerusalem (1387 D 3).

Ook mochten we drie volksprenten uit de collectie van J.G.L. Thijssen afbeelden. De andere illustraties zijn afkomstig uit de genoemde bronnen dan wel uit items in de collectie van de auteur. Voor het overige hopen we dat we geen copyrights over het hoofd hebben gezien. Mochten we ons vergissen, dan horen we het graag.
Waar het ons nuttig leek hebben we het ware formaat van het afgebeelde vermeld.

Inhoud

1	Inleiding	6
2	De komst van de drukkunst (15de eeuw)	12
3	Debaene als startpunt (16de eeuw)	19
4	De Nimfen uit den Lauwerboom (1584)	26
5	Approbatie en censuur (rond 1600)	33
6	Het dagboek van Dirck Jansz (1608)	41
7	De boedel van Cornelis Claesz (1610)	49
8	De inventaris van Hester Bruins (1712)	56
9	Uitgevers van storiegoed	64
10	Van Mandevyl tot Bontekoe	72
11	Ander populair drukwerk: liedboekjes en almanakken	77
12	Margarieta en Faustus ter illustratie	86
13	Rond 1800 en later	91
14	Duitse belangstelling	99
15	De pionier Van den Bergh (1837)	106
16	De catalogus van Frederik Muller (1893)	113
17	De geleerde Boekenoogen (1905)	123
18	De oogst van Van Heurck (1943)	130
19	Afgevallen titels	137
20	Een canon van 23 volksboeken	143
21	Nogmaals de uitgevers	151
22	Een rondje buitenland	157
23	Epiloog	162
	Noten	163
	Bronnen en literatuur	168/171
	Dankwoord	175
	Bijdragen tot de geschiedenis van de Nederlandse Boekhandel	176

1

Erve de Weduwe Jacobus van Egmont (Amsterdam, circa 1775).

Inleiding

Het dierenepos *Van den vos Reynaerde* uit de 13de eeuw is een hoogtepunt van de Middelnederlandse letteren. Het was een satire op het gedrag van de adel, de burgerij en de clerus in die tijd, waarin Reynaert sluw gebruik maakte van de zwakke punten van zijn mededieren, in het bijzonder hun ijdelheid en hun hebzucht. De oudste versie bestond uit 3472 versregels en was losjes gebaseerd op een Frans verhaal over de sluwe vos – een van de *tranches*¹ van de zogeheten *Roman de Renart* – maar bevatte zeer veel typisch Vlaamse kenmerken. Het was dus minder een vertaling dan een herschepping. Deze rijmende tekst, de *Reynaert I*, is bewaard gebleven in het Comburgse Handschrift, dat nu berust in Stuttgart.

Ongeveer een eeuw later is er door een andere auteur een vervolg toegevoegd, waardoor het gehele werk 6260 verzen lang werd. De aanvulling was niet gebaseerd op een Frans voorbeeld. Deze tekst is overgeleverd in het Brusselse Handschrift en staat bekend als de *Reynaert II*. De verschillen tussen de twee teksten laat ik hier onbesproken, maar in de handschriftentijd circuleerden er dus twee versies van de *Reynaert*.

Met de Delftse Bijbel verscheen in 1477 het eerste gedateerde, in Nederland gedrukte boek in de volkstaal. Latijnse teksten werden hier al vanaf 1473 gedrukt. In dat jaar verschenen gedateerde drukken zowel in Aalst als in Utrecht. Na de bijbel volgden vanaf 1477 al snel ook verhalende volkstaalteksten in druk. Een van de vroegste was *De historie van Reynaert de Vos*, gedrukt door Gerard Leeu in Gouda op 17 augustus 1479.² Van deze druk bestaan nog maar twee exemplaren. Het betreft een prozaversie van de hele *Reynaert II* en het is deze prozatekst die in de navolgende eeuwen steeds is herdrukt. Een volksboek was geboren.

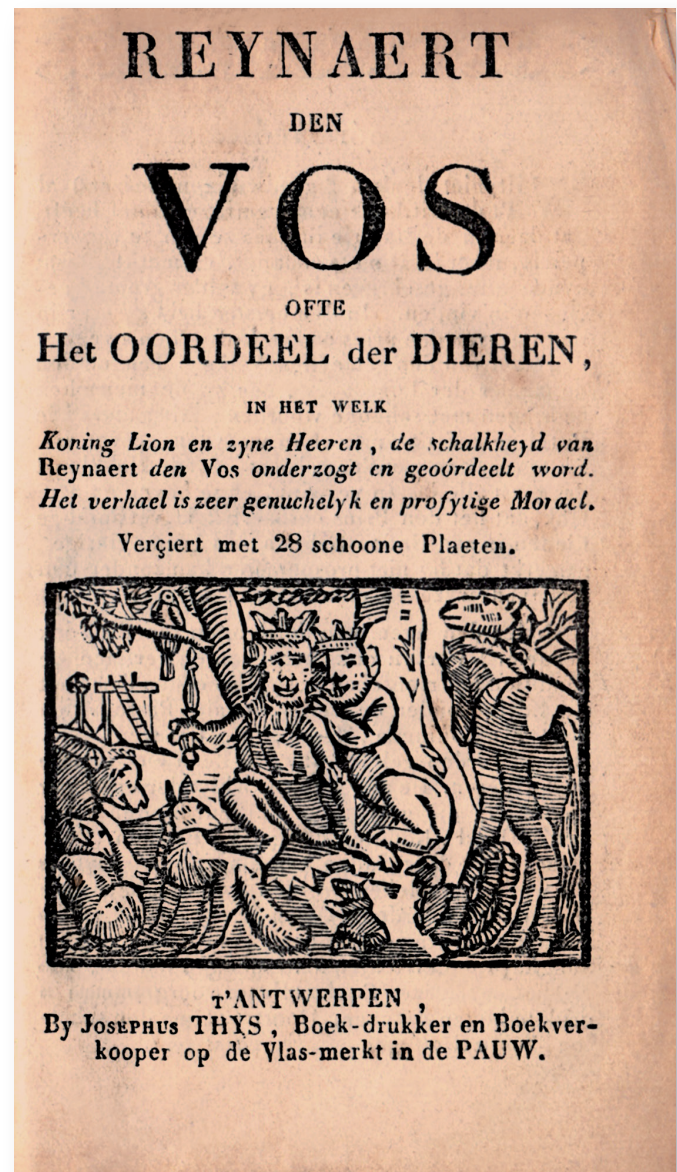
Het was bij de aanvang van de drukkunst heel gewoon dat er prozaversies werden gemaakt van middeleeuwse epossen in verzen. Het zwaartepunt verschoof immers van voordracht naar zelf lezen, nu ook door een burgerlijk publiek. Boeken waren nog steeds duur, maar toch veel minder duur dan handschriften. Het middeleeuwse erfgoed werd door de drukkunst in prozavorm bij een nieuw, groter publiek gebracht. De teksten werden speciaal voor de Nederlandse drukkers (die toen vaak tevens uitgevers waren) in proza vertaald en soms enigszins ingekort. Vaker werd een prozaversie die al in Frankrijk of Duitsland was gemaakt in het Nederlands vertaald. Zo ontstond er in de eerste ruim zeventig jaar van de drukkunst, ruwweg van 1477 tot 1550, een tekst-

soort binnen het totale boekenaanbod die we kunnen aanduiden als prozaromans, volksromans, volksboeken of histories. Dit genre vormde maar een kleine minderheid in het totale aanbod. De meerderheid van alle gedrukte boeken was ook rond 1550 nog in het Latijn en de teksten die in het Nederlands werden gedrukt waren in hoofdzaak religieus van aard en voorts educatief, de zogeheten artesteksten, of informatief.³ Men zou de derde categorie – naast religie en educatie – als ‘vermaak’ kunnen typeren. Deze maakte toen minder dan 10 procent uit van het gehele aanbod van alle drukkers in de Nederlanden en binnen deze categorie vinden we de genoemde prozaromans of histories.

Sommige van deze histories werden eeuw na eeuw herdrukt, maar andere juist niet. De vragen die hiermee samenhangen vormen het onderwerp van deze studie. Het gaat mij vooral om het marktproces, dus onder meer de rol van de drukkers (uitgevers) en de plaats van de histories binnen de productie van populair drukwerk in het algemeen. De inhoud van de besproken histories, die natuurlijk medebepalend is geweest voor hun blijvende populariteit, staat niet centraal en wordt slechts kort aangestipt.⁴ Uitvoerig is deze onder meer te vinden bij Debaene.⁵ Zijn boek over teksten die tot circa 1550 als prozadruk zijn verschenen, is vooral literatuurhistorisch van aard. Mijn benadering is daarentegen veeleer boekhistorisch en heeft juist betrekking op de lotgevallen van de bedoelde teksten ná 1550. Mijn bedoeling is het om na te gaan welke van deze oude teksten in de loop van de volgende eeuwen continu zijn herdrukt en op de markt gebleven en welke mechanismen daarbij een rol kunnen hebben gespeeld. De titels die na een selectie op basis van de gedocumenteerde herdrukken tussen 1600 en 1900 overblijven, kunnen worden gezien als een corpus van ‘echte’ oude volksboeken, dus als een ‘canon’ van de Nederlandse volksboeken. Daartoe moet de positie van die oude teksten binnen de drukkersbranche in de bedoelde eeuwen zo goed mogelijk gevolgd en beschreven worden.

Om de aard van mijn onderwerp te typeren wil ik een paar voorbeelden geven van de overlevering van oude teksten in herdrukken van eeuwen later. Aan het einde van de Reynaert II vindt er ten overstaan van de koning en de edelen een gerechtelijk tweegevecht plaats tussen Reynaert en de wolf Isegrim. De vos haalt gemene trucs uit, steekt zijn ‘oom’ een oog uit en krijgt de overhand, maar daarna wint Isegrim alsnog. Reynaert smeekt hilarisch hem in leven te laten. Ik zal terughoudend zijn in het citeren van lange Middelnederlandse teksten, maar hier is het zeer illustratief. De oudste tekst komt uit Leeus druk van 1479:

Ende seide: lieve heer oem, ick wil gheerne u man werden van alre mijnre haven [uw leenman met al mijn bezit]. Ende ick wil voer u ten heylighen grave ghaen ende verwerven u cloester winninghe [soort

Josephus Thys (Antwerpen, circa 1840).

aflaat] van allen kerken die int heylighe land sijn. Ende mede alle die perdoenen [aflaten] die daer te halen sijn, die sal ick winnen voer u ende voer uwe ouders sielen. Ic waene nye coninck soe schoenen ghebot [aanbod] gheboden en wert. Ende ghelijcke onsen eertschen vader den paeus soe wil ic u ewelick dienen in eeren ende ic wil u hulde sweren ewelijck u dienstknecht te sijn. [...] Ende so wat ik ghevanghen can – hoenren, gansen, snippen of patrise, vissche of vleysch, of wat spise dat mi te ghevalle ghebueren mach – daer suldi eerst uwen kuere [keuze] of hebben, ende mede u wijf ende uwe kinderen, eer si in minen live komen sal [voordat ik er zelf van eet].⁶

Ook beweert Reynaert dat hij eigenlijk helemaal niet tegen zijn oom had willen vechten en dat hij zich heeft ingehouden tijdens de strijd.

[...] Ick hadde noede teghen u strijt ghehouden, hadde ic ontgaen moghen. Mer ghi spraeect mi eerst te camp aen, doe moeste ic doen dat ic node [ongaarne] dede. Doch ic hebbe inden vechten mit u hoesschelick [pijnlijk] gheleden. Ick en toende u noch nye mijn uterste macht op u, recht of ghi mi vreemde gheweest weert, want dat die neve den oom spaert dat is grote reden ende dat behoert also. Lieve oom, aldus heb ic gedaen. Had ik hat [haat] tot u ghehadt, ghi soudet veel te quader tot u ghehadt hebben, mer mijn hert en mocht u gheen quaet doen. [...] Ende ick en heb u oec niet ghescadighet dat [dat het] u hinderen mach dan dat ongheval dat u een oeghe uut is ghegaen. Och! Des lyde ick so groten rouwe ende iammer in mijn herte, ick woude u des nye gheschiet en ware, lieve oem, ende dattet mi gheschiet ware. [...] Soe salt u een groet vordel wesen als ghi rusten of slapen wilt, dat ghi dan niet dan [slechts] een veynster luken ende sluten en dorst [hoeft], daer een ander twee vensteren luken moet. [...] Oeck soe ist cleyn eere wie dat enen verwonnen man doot slaet, mer dat is groet scande.

Het is één serie schaamteloze leugens. In een editie van rond 1770 heet het:

Lieve Heer Oom, zijde Reynaert, ik wil geern de uwe zijn en voor u gaan in Pelgrimagie na Rome en St. Jacob [Santiago] en haalen daar volle Aflaat voor u en u Ouders Zielen. Ik en mijn Vrinden zullen u altijd dienen en vangen voor u allerleij Gedierten, om u met Wijf en Kinderen te spijzigen. [...] Ik zoude den strijd tegen u niet begonnen hebben, had gij mij daar niet eerst toe gevergt, en had ik boos op u geweest, gij zoud't quaad genoeg gehad hebben, mits ik u altijd spaarde, om dat gij mijn Oom zijt; en dat gij op een oog na blind zijt, dat is mij gaar [erg] leet; dog dat is tot uwen besten, want als een ander twee vensters moet sluyten, zo hoeft gij er maar een te sluyten. Ik zal ook het beste voor u spreken bij den Koning. Gij zoud ook geen eere hebben ter dood te brengen een overwonnen Beest en dat nog u Neef.⁷

De jongste tekst is in het gehele boekje aanzienlijk ingekort, de Vlaamse spelling is vervangen door een Hollandse en enkele termen of woorden zijn veranderd of weggelaten (man werd beest, de paus is weg, Rome vervangt het Heilige Land). Die verschillen zijn zeer interessant om te bestuderen.

Het gevecht tussen Reynaert en Isegrim, editie Thys, circa 1840, p. 76.

Maar het verbluffende is dat grote delen van de tekst drie eeuwen later nog vrijwel gelijkkluidend zijn.

Een tweede voorbeeld ontleen ik aan *De vier Heemskinderen*, die samen met hun oom Malegijs tegen keizer Karel de Grote in verzet kwamen. Dit was oorspronkelijk een lange Franse ridderroman, waarvan ook een Nederlandse versie in verzen heeft bestaan, *Renout van Montalbaen*. De laatste moet de bron zijn geweest van dit volksboek in proza (dat dus geen vertaling van een Franse prozadruk is geweest). De opstand door de broers liep slecht af en ze moesten hun wonderpaard Beiaard afstaan. Karel wil het ros laten verdrinken, maar dat mislukt twee keer. Reinout vangt Beiaard en geeft het voor de derde keer aan Karel, die hem beveelt niet meer toe te kijken. Het betreffende citaat is afkomstig uit de oudst bewaarde druk van Jan Seversz uit 1508:

Die coninc ontfinct ors ende seide: "Reinout, gi en moet niet omsien, want so lange als tors u siet so soudet niet moghen verdrencken." Doe most Reinout voer de heren sweren dat hi niet omsien en soude na Beiert. Doe dede die coninc Beiaert an elcke voet binden twe groote molenstenen ende an den hals twee, ende soe werpen in die riviere: doe most dat ors te gronde sincken overmits die swaerheit der stenen. Een wijle dair na quamt weder boven ende stac thoef om hoge, neyende [hinni-

kend] nae sinen here oft [‘t = Beiaard] een mensche geweest hadde, de na sinen lieven vrient gescreit hadde. Als dit neyen Reynout hoerde ende niet om en dorste sien, ginc hem so na der herten dat hij in onmacht viel: Beyert neech sinen here metten hoofde, neyde seer na sinen here. Als Ridsaerd dit sach, hadde hi in sijn herte groot verdriet ende hem iammerdet seer, ende dye ander broeders hadden oock groten rou mede om tors dat si sinen here so getrouwe sagen: ten lesten sanc dat ors in die gront ende verdranc.⁸

We vergelijken deze tekst met een meer dan drie eeuwen jongere versie in een druk van J.C. van Paemel:

Den koning ontving het peerd en zeyde: Reynout gy mogt niet om zien, want zoo lang als het peerd u ziet zoo kan het niet verdrinken. Dan deed den koning beyaert aen elken voet binden twee groote molen steenen, en aen den hals twee, en zoo in de rivier werpen, dan moest het ten gronde, door de zwaerte der steenen, daer naer kwam het weder op en stak het hoofd omhoog. Als Reynout dit hoorde en niet om durfde zien, ging het hem zoo ter herte dat hy in onmacht viel. Het peerd buygde zyn hoofd en brieschte naer zynen heer om hem te aenschouwen. Als Writsaert zag dat Reynout verdriet had, beklagde hy hem [= zich] zeer en d’ander broeders waren bedroeft om het peerd. Ten laesten zonk het peerd en verdronk.⁹

Op twee bekortingen na, waaronder helaas het hinniken, is de tweede tekst identiek aan de eerste. Deze bekortingen hadden niets te maken met censuur, hoewel een anoniem en

Griseldis herenigd met haar zoon en dochter
(uitgave Wigand, 1838, p. 27).

ongedateerd ‘tot den lezer’ (vermoedelijk al uit het begin van de 17de eeuw) eindigt met: ‘Neemt dan deze Historie van vele onnutte, oneerlyke en kwaelyk luydende versieringen, sententien en woorden gezuuyvert, nu zonder perykel, zy is genuchelyk om lezen en weerdig om by andere te verhalen, die tot recreatie word toegelaten en gepresenteert.’ De zinsnede ‘om by andere te verhalen’ slaat op voorlezen.

Hoe komt het dat sommige teksten na driehonderd jaar nog steeds in herdruk verschenen, terwijl andere, ooit vergelijkbare teksten definitief onder het stof der eeuwen zijn verdwenen? Welke teksten kunnen tot de categorie van de vaak herdrukte verhalen worden gerekend? De boekgeschiedenis is een jonge tak van wetenschap die al erg veel bronnen en studies, maar nog relatief weinig overzichten kent.¹⁰ Wie niet gespecialiseerd is in deze discipline en de omvangrijke literatuur niet bij de hand heeft, zal tussen de bomen van dit bos gemakkelijk verdwalen.

Het is mijn bedoeling een studie te presenteren over één onderdeel van de boekgeschiedenis, namelijk de zogenoemde ‘volksboeken’. Deze vormen economisch gezien een niche binnen het populair drukwerk vanaf circa 1600 tot 1900. Het waren boekjes die vanuit commerciële motieven werden gedrukt en verkocht. De rode draad van mijn verhaal is dan ook de bestudering van deze producten als handelswaar. De drukkers kozen de tekst, de titel, de vormgeving, de prijsstelling en de distributie die bij het product en het beoogde publiek hoorden. Ze hielden rekening met de voorschriften van kerkelijke en wereldlijke autoriteiten en ze stortten zich gewoonlijk niet in blinde concurrentie met andere drukkers, maar streefden naar continuïteit van hun bedrijf en hun marktaandeel. Pas in de 20ste eeuw is men dit goedkope drukwerk voor het gewone volk (waartoe onder meer ook almanakken, volksprenten, kluchtboekjes en liederen behoorden) gaan bestuderen als kennisbron voor de volkscultuur als zodanig en als reservoir van restanten uit het middeleeuwse gedachtegoed.

In deze studie zal de nadruk dus liggen op de ontwikkeling van het volksboek in de markt voor drukwerk in het algemeen en niet zozeer op de inhoud van deze werken. Daarom hebben de hoofdstukken een chronologische volgorde. Ik zal op achtereenvolgende ijkmomenten aan de hand van contemporaine bronnen proberen na te gaan wat de status van de ‘volksboeken’ was – eerst in de handel en bij de lezers, later bij de verzamelaars en de wetenschappers. Uiteraard zal daarbij ook de vraag naar een bruikbare definitie zich aandienen. Ten slotte zal blijken dat een beperkt aantal van 23 titels door de hele geschiedenis heen steeds bleef verschijnen. Deze zouden we als het corpus en eventueel ook de canon van onze volksboeken kunnen beschouwen.

Het zou logisch zijn een afgebakend deel van de boekgeschiedenis in eerste instantie te benaderen vanuit een aantal statistische gegevens over dat deelgebied. In dit geval is dat

nog niet mogelijk om een aantal redenen. Om te beginnen hebben we nog niet vastgesteld wat een ‘volksboek’ is, dus welk corpus we voor ogen hebben. Ook zijn er hoe dan ook veel te weinig van die boekjes bewaard gebleven en de oogst is nog onvolledig verwerkt in de digitale, bibliografische bestanden. Ten slotte is er onder boekhistorici nog weinig belangstelling voor de statistische analyses. Vroege voorbeelden, zoals een studie over het jaar 1650 van Gruys en Bos (1995), hebben nog niet veel navolging gevonden. Zij onderzochten de boeken in de *Catalogus Universalis* van de Amsterdamse boekhandelaar Broer Jansz van 1649, 1650 en 1651; van de netto 554 titels konden er circa 177 aan het jaar 1650 worden toegeschreven. Daarnaast analyseerden ze de STCN, waarover zo dadelijk meer, die destijds 697 titels uit het jaar 1650 bevatte. Werden daarvan de ‘wegwerpboeken’ (zoals pamfletten, gelegenheidsgeschriften) afgetrokken, dan bleven er 328 titels over, de ‘bewaarboeken’ uit 1650. Dit corpus van 328 werd vervolgens inhoudelijk vergeleken met het corpus van 177 titels uit 1650 in de *Catalogus* van Jansz, en daarover schrijven de auteurs:

In het oog springt allereerst dat de godsdienst ongeveer één derde uitmaakt, geschiedenis en taal- en letterkunde eveneens een derde, en de hele rest bij elkaar opgeteld dus ook een derde. Het tweede dat opvalt is dat de verhouding tussen wel en niet in de *Catalogus Universalis* bij de verschillende onderwerpen nogal uiteenloopt. Van de godsdienstige boeken uit 1650 in de STCN staat ruim een derde in de CU, van de geschiedkundige ruim de helft, maar van de literaire slechts een vijfde.¹¹

Mij sprong echter nog meer in het oog dat bij Jansz slechts 85 van de 177 titels in het Nederlands waren en in de STCN slechts 180 van de 328 ‘bewaarboeken’. Het gaat me hier niet om deze concrete cijfers, maar om de aard van dit type statistisch onderzoek en het sóórt resultaten dat dat oplevert, bijvoorbeeld als we niet alleen kijken naar taal, tekstsoort, uitgever en jaar, maar tevens naar formaat, prijs, oplage, financiering (veel opdrachtwerk), illustraties en dergelijke. We hebben in dit geval een corpus *Catalogus* en een corpus STCN en de conclusie is dat die twee elkaar voor wat betreft de ‘bewaarboeken’ slechts zeer gedeeltelijk overlappen en dat we niet weten welk van de twee het meest representatief is voor de werkelijkheid van de toenmalige productie en verkoop van boeken. Het zal dus duidelijk zijn dat, methodologisch gezien, dit een gebied vol voetangels en klemmen is. Dat geldt uiteraard ook voor het afbakenen van een groep die we het ‘corpus van de volksboeken in de Nederlanden, 1600-1900’ zouden kunnen noemen.

Toch is er wel degelijk aan dit soort kwantitatief onderzoek door bibliografen en verzamelaars gewerkt. De eerste stap is altijd het inventariseren van titels, jaartallen en druk-

kers. Wat de meeste tekstsoorten betreft, ook de volksboekachtige, is op dit punt al zeer veel gedaan. De collecties van verzamelaars als Boekenooen, Van Heurck, Waller, Scheepers, Buisman en Dorrenboom zijn vanaf 1932 in gedrukte catalogi opgenomen en grotendeels in openbare bibliotheken terechtgekomen. Er is een gedetailleerde bibliografie door Vriesema van 82 *Uilenspiegel*-drukken. In Debaene staat alles van vóór 1600 wel enigszins compleet vermeld. De hierboven genoemde STCN, de *Short Title Catalogue Netherlands*, is een project van de Koninklijke Bibliotheek en geeft in principe een bibliografische beschrijving van alle Nederlandstalige boeken van 1540-1800 in Nederlandse en enkele buitenlandse bibliotheken.¹² De Vlaamse pendant STCV, *Short Title Catalogus Vlaanderen*, is een project van de Vlaamse Erfgoedbibliotheek, waarin helaas nog vele bibliotheken ontbreken.

Een derde voorbeeld van een oude, langdurig overgeleverde tekst is het verhaal van Griseldis. Dit was door Boccaccio als honderdste verhaal in zijn *Decamerone* opgenomen en in 1373 door niemand minder dan Petrarca in het Latijn vertaald. Deze Latijnse versie is in heel Europa zeer populair geworden en al spoedig ook in vele volkstalen vertaald. De oudste Nederlandstalige druk van deze historie verscheen al in 1477.¹³ Griseldis, die van zeer eenvoudige komaf was, werd door haar man, een graaf, steeds akeliger vernederd om haar gehoorzaamheid op de proef te stellen. Zelfs haar beide kinderen werden haar afgepakt en zogenaamd ergens in een bos ter dood gebracht. Het verhaal loopt echter goed af, want jaren later verschijnen de kinderen levend en wel weer ten tonele. In de druk uit 1477 luidt de tekst van dit deel van de finale als volgt:

Een kind van Griseldis wordt meegenomen om gedood te worden (Lyon, 1546); uit Nisard II, herdruk 1968, p. 489.

Die Ertränkung des Rosses Beyart (Duitse ansichtkaart uit 1920).

Ende Gautier seyde voort: du Griselde ghii siit miin wiif allene ende anders en hebbe ic gheene ghehadt noch nemmermeer hebben en sal. Dese maecht die ghii hier siet voor miin bruyt [met wie de graaf zogenaamd zou gaan trouwen] es u dochter ende de miine, ende dese ionghe man den welken men hout voor miinder suster sone, der graefinnen van Bucuen, es onser beyder kiint; dwelke twee kiinderen ghii hebt altoes ghewaent verloten te ziine. Ende nu hebdiise te samen vonden ende ic wille dat elc weet dat ic noyt bedacht en was miin kiinderen te doodene ende te ontlivene [vermoorden], mer hebbe dit ghedaen om u te ondersuekene ende te proveve [op de proef te stellen]. Als Griselde dat hoorde van bliscapen viel zii neder op der eerden in onmacht, als van haer selven niet wetende. Ende als zii te haer selven quam soe en conste zii haer selven niet versaedden van helsene ende cussene haer kiinderen.¹⁴

Behalve een enkele keer los, verscheen het verhaal meestal met twee andere in *De Vrouwenpeerle*. Uit een druk van P. Pauwels van circa 1840 citeer ik de corresponderende passage:

En Gautier zeyde voords: Griseldis, gy zyt myn Vrouw alleen, geen ander heb ik gehad, nog nimmermeer hebben zal: deéze Maegd, die gy hier ziet voór myne Bruyd, is uwe en myne Dogter; en deézen Jongeling, die men houd voor den Zoóne der Graevinne van Buenen, myne zuster, is onser beyder kind: welke twee kinderen

gy altoes hebt gemeynt verloóren te zyn, en nu hebt gyze te saemen gevonden. Voords wil ik dat elk weét, dat ik nooyt gedagt heb myne kinderen te dooden maar 'k heb dit gedaen om u te onderzoeken en te beproeven. Als Griseldis dit hoorde, van blydschap viel zy neder in onmagt. En als zy weder tot haer zelven kwam, konde zy niet verzaed worden van 't omhelzen en 't kussen haer'er kinderen.¹⁵

Veel meer dan drie eeuwen later! We kijken niet op een paar decennia meer of minder. Wie door de spelling heen kijkt, ziet oeroude teksten vrijwel woord voor woord herhaald. Als deze teksten nog werden gelezen en voorgelezen, dan moet de inhoud van de verhalen een tijdloze aantrekkingskracht hebben gehad – in elk geval voor de bereikte publieksgroepen – en dat betekent dat er een commerciële wisselwerking van vraag en aanbod moet zijn geweest. Ze waren deel van een groter aanbod van 'populair drukwerk', zoals liedboekjes, losse liedbladen, volksprenten en allerlei soorten almanakken, en als zodanig waren ze handelswaar. Tegelijk waren ze de expressie van een behoefte aan traditionele verhalen, die voordien vooral mondeling werden overgeleverd. De gedeeltelijke en geleidelijke overgang van de eeuwenoude vertelcultuur naar een leescultuur was een van de gevolgen van de uitvinding van de drukunst, die het mogelijk maakte dat teksten als koopwaar op de markt konden worden gebracht. Dit onderwerp wordt in het volgende hoofdstuk nader besproken.